

Verslag van een openbaar verhoor

De parlementaire enquêtecommissie aardgaswinning Groningen heeft op 14 oktober 2022 **mevrouw Kalverboer** als getuige gehoord.

Voorzitter: Van der Lee

Griffier: Israel

Aanwezige leden van de commissie: Van der Graaf, Kat, Kathmann, Kwint, Kuik, Van der Lee en Tielen.

Aanvang 14.30 uur.

De **voorzitter**:

Aan de orde is het verhoor van mevrouw Kalverboer. Ik verzoek de griffier om haar binnen te geleiden.

(De griffier geleidt de getuige naar haar plaats in de Enquêtezaal.)

De **voorzitter**:

Welkom, mevrouw Kalverboer.

Mevrouw **Kalverboer**:

Dank u wel.

De **voorzitter**:

Van harte welkom bij de parlementaire enquêtecommissie aardgaswinning Groningen.

60 jaar aardgaswinning heeft Nederland veel gebracht, maar kent zeker voor gedupeerden schaduwkanten. Deze schaduwkanten hebben geleid tot het besluit om de aardgaswinning in Groningen te stoppen. De commissie onderzoekt hoe de besluitvorming daarover op cruciale momenten is verlopen. We kijken ook naar hoe private en publieke partijen hebben samengewerkt bij de gaswinning. Wij onderzoeken de aardbevingen en de ontwikkeling van kennis daarover, de afhandeling van schade veroorzaakt door de bevingen en het proces van het versterken van gebouwen in de provincie.

U geeft leiding aan het instituut Kinderombudsman en mag ook "Kinderombudsvrouw" genoemd worden. Vanuit die hoedanigheid willen we u horen als getuige. U heeft ervoor gekozen om de belofte af te leggen en daarmee de gehele waarheid en niets dan de waarheid te zullen zeggen. Ik verzoek u daarom te gaan staan.

(In handen van de voorzitter legt de mevrouw Kalverboer de belofte af.)

De **voorzitter**:

Dan staat u onder ede en mag u plaatsnemen.

Het verhoor met u wordt afgenomen door mevrouw Van der Graaf en mevrouw Kathmann en mogelijk dat ik zelf op het eind ook nog een enkele vraag aan u heb. Is dat duidelijk?

Mevrouw **Kalverboer**:

Ja.

De **voorzitter**:

Dan gaan we beginnen.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

Mevrouw Kalverboer, sinds 2016 leidt u het instituut Kinderombudsman, maar u bent Kinderombudsvrouw en als Kinderombudsvrouw komt u op voor de rechten van de kinderen en jongeren. U deed onderzoek naar de situatie van kinderen in het aardbevingsgebied en daarnaast staat u zelf als Groningse ook dicht op de problematiek. In dit afsluitende verhoor van de enquêtecommissie willen we met u ingaan op de gevolgen voor kinderen en jongeren in het aardbevingsgebied en kijken naar hun toekomst. U wordt op 20 april 2016 geïnstalleerd als Kinderombudsman. Wat doet een Kinderombudsman eigenlijk? Wat is uw rol?

Mevrouw **Kalverboer**:

De hoofdtaak van de Kinderombudsman is bevorderen dat kinderrechten in Nederland worden nageleefd. Er staan in de wet een aantal verschillende taken specifiek benoemd en dat zijn kennis en informatie verspreiden over het kinderrechtenverdrag en de regering en het parlement informeren over wetgeving en beleid in relatie tot kinderrechten. Dat kunnen gevraagde en ongevraagde onderzoeken zijn. We doen de klachtenafhandeling en we hebben toezicht op de tweedelijnsklachtenafhandeling. Bij alle taken die we

uitvoeren, moeten we de belangen, de visie en de beleving van kinderen meewegen. Dat is het even in het kort. We hebben een instituut waar we in totaal met 18 fte werken. Daar zitten mensen bij die aan de telefoon zitten. Daar zitten mensen bij die bijhouden wat er gebeurt op beleid en waar wij op zouden moeten regeren, wetgeving en beleid. Communicatie, onderzoek. Dat zit er allemaal in.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

Op 16 augustus 2012 vindt de aardbeving bij Huizinge plaats. Dus als u begint in 2016, is dat al vier jaar geleden. Welke plek hadden kinderen in het aardbevingsdossier op het moment dat u begint in 2016?

Mevrouw **Kalverboer**:

Toen ik begon, hoorde ik dat er in 2015 contact was opgenomen met de Kinderombudsman door een burgemeester, een wethouder, een professional om aandacht te besteden aan de situatie van kinderen in het bevingsgebied. Ik weet -- dat weet ik van mijn collega's -- dat mijn voorganger een aantal gesprekken, telefoongesprekken, gevoerd heeft met burgemeesters in Groningen. Ik heb gehoord dat er contact is geweest met de burgemeesters om een brief te sturen naar de Kinderombudsman en een verzoek te doen om onderzoek, of in ieder geval om aandacht te besteden aan wat er speelde. Wij hebben gezocht, mijn medewerkers hebben gezocht, maar wij kunnen een dergelijke brief niet vinden, dus ik weet niet of die uiteindelijk gekomen is. Ik weet wel dat toen ik begon -- ik werd op 4 april benoemd, maar ik begon op 12 mei 2016 -- wel al snel het dossier aardbevingen op tafel kwam. Wat ik merkte, was dat men ook vanuit mijn team op dat moment niet direct aanleiding zag om daar iets in op te pakken. Ik ben Groningse. Ik zat er dicht bovenop. Ik heb toen aangegeven: ik wil toch minimaal dat we een vooronderzoek gaan doen en dat we gaan kijken wat er speelt. Dat is toen ook gebeurd. Twee van mijn medewerkers hebben met kinderen gesproken en met ... Ik weet niet meer precies met welke burgemeester.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

Dus uiteindelijk is er wat mee gebeurd, maar dat was toen u aantrad. Toen u kwam, lag er wel een brief van burgemeesters, maar daar is eigenlijk niet op gereageerd.

Mevrouw **Kalverboer**:

Die brief hebben wij niet gevonden, dus ik weet niet of zij die brief überhaupt gestuurd hebben.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

U had in ieder geval gehoord dat er een brief was gestuurd. U bent er wel over in gesprek gegaan met uw team en eigenlijk was er niet de neiging om dat dossier op te pakken.

Mevrouw **Kalverboer**:

Nee, niet direct.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

Waarom niet? Heeft u daar een verklaring voor?

Mevrouw **Kalverboer**:

Ik ben toen misschien een beetje te hard geweest hoor, in eerste instantie. Kijk, ik kom zelf vanuit de wetenschap en ik vind het heel logisch dat je zelf onderzoeken doet. Voordat ik er was, deed de Kinderombudsman dat heel weinig. Ik denk dat dat ook wel meegespeeld heeft, dat men gedacht heeft: ik weet niet of we het kunnen. Wat ik ook wel merkte -- dat is al vele malen in deze commissie aan de orde geweest en dat is ook wat ik heel recent nog weer van kinderen, van jongvolwassenen heb gehoord -- is dat ze haast stoppen met uitleggen wat het betekent om in het bevingsgebied op te groeien, want het wordt niet begrepen. Het wordt niet begrepen en dan wordt er gewezen naar Den Haag. Ik hoor ook kinderen zeggen: ik heb altijd gewoond in het kerngebied en nou ga ik in Groningen naar school en ook daar wordt het niet begrepen. Dus dat mijn medewerkers niet direct dachten "hier is iets aan de hand waar we iets mee moeten", past heel erg in hoe het beleefd wordt als je er zelf niet middenin zit.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

In het voorjaar van 2017 start u een onderzoek naar de gevolgen voor kinderen van de aardbevingen in Groningen. Wat was de aanleiding voor het onderzoek?

Mevrouw **Kalverboer**:

Dat was eigenlijk waar we het net over hadden. De aanleiding was dat ik een heel grote urgentie voelde om dat wél te doen. Ik zit er wel bovenop, omdat ik in het gebied woon en omdat ik weet hoeveel impact het heeft en kan

hebben. Misschien was dat er wel de meest directe aanleiding voor dat we het wel zijn gaan doen. Ik ben bang dat als ... Ik realiseer me heel erg naar aanleiding van het dossier Groningen dat ik ongetwijfeld ook blinde vlekken heb voor gebieden die ik minder goed ken of waar ik de problematiek van kinderen minder goed van ken. Ik hoop dat ik dat daarmee ook kan ondervangen.

Ik ervoer zelf als komend uit Groningen en werkend in Den Haag dat er heel erg gedacht wordt "wat is nou 3,1?" of "wat is 2,4?" of "wat zijn nou scheuren?" Ik bedoel: er vallen geen doden. Er is nog niemand omgekomen. Hoe erg is het dat er aan je huis gewerkt wordt? Heel erg vanuit het niet kunnen invoelen wat de werkelijke betekenis is als jij als kind ik weet niet hoeveel mensen over de vloer krijgt. Dat jij zegt: vroeger zong ik graag, maar ik doe het niet meer, want ik weet nooit wie er in huis is. Dat jij de scheuren afplakt met mooie tekeningen van vlindertjes of bomen omdat je denkt: als ik het afgeplakt heb, dan zie ik het niet meer. Wat ik nu noem over Den Haag, dat trof ik ook in Groningen zelf aan hoor.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

We hebben net gesproken met het SodM. Dat gaf ook aan: de urgentie wordt toch niet gevoeld. Hoe verklaart u dat?

Mevrouw **Kalverboer**:

Ik herken dat. Ik herken dat ook in de aanloop van dit verhoor, dat ik denk: hoe ga ik mensen nou overtuigen? Ik geloof dat het niet aankomt. En hoe ik dat verklaar? Ik heb met een meisje, een jongvolwassen meisje, gesproken dat nu in Groningen woont en dat haar hele jeugd in het bevingengebied gewoond heeft. Zij is gewoon in rouw en heeft verdriet, omdat ze zich realiseert dat haar hele jeugd in het teken heeft gestaan van de bevingen, de afhandeling, dat haar ouders niet beschikbaar waren. Ze zei dat het zelfs voorkwam, kortgeleden nog, dat ze een weekend naar huis ging en dat haar moeder zei: goh, waarom ben je er nu alweer? Zo'n impact. Ze zei: het is zo ongelofelijk hoe er met mensen omgegaan is. Dat willen mensen helemaal niet zien. Dat wil niemand zien. En dan is het makkelijker om te zeggen: ach, het valt wel mee. Gewoon van je af. Want als je je realiseert wat het doet, dan is het heel erg. Dat gaf zij aan en ik kan dat alleen maar onderschrijven.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

U voelt die urgentie tot in uw tenen. U wordt dan Kinderombudsvrouw en denkt: dat onderzoek gaan we dan starten.

Mevrouw **Kalverboer**:

Ja.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

Op welke leeftijden richtte u dat onderzoek?

Mevrouw **Kalverboer**:

De Kinderombudsman als instituut baseert zich dus op het kinderrechtenverdrag en dat gaat van 0 tot 18. Wij hebben een vragenlijst uitgezet op basisscholen en middelbare scholen. Daar hebben we dus de basisschoolleeftijd gehanteerd. Dat was een beetje afhankelijk van of kinderen in staat waren om de lijsten in te vullen, waar de leeftijd naar beneden ging. Je moet denken aan de hoogste klassen basisschool en de kinderen van de middelbare school.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Het is heel belangrijk onderzoek en het krijgt ook een heel bijzondere titel mee: Vaste grond gezocht. Hoe kwam u daarop?

Mevrouw **Kalverboer**:

Nou, dat zijn mijn medewerkers geweest. Want na aanvankelijk niet zo heel enthousiast geweest te zijn over de start van het onderzoek, zijn ze er vervolgens in gedoken. We hebben gesprekken gevoerd. We hebben vijftien gesprekken gevoerd of, nee, gesprekken met vijftien verschillende jongeren. Zij voelden de impact en zij zagen de impact en zij hebben gezocht naar een titel die passend was. En "Vaste grond gezocht" dat staat wel voor het hele scala aan ervaringen van de kinderen die we gesproken hebben. Dan kom ik meteen op: wat zie je dan, wat zijn dan bevindingen? In eerste instantie zochten we naar relaties met de ernst van de bevingen. Was het complex? Wat doet het dan met kinderen? Pas heel veel later realiseerde ik me dat dat niet de connectie was. De connectie was veel meer: wat heeft dit in het gezin teweeggebracht? Wat heeft het met de ouders gedaan? Wat heeft het met de veiligheid thuis gedaan? Hoeveel stress is er geweest?

Ik denk dat als je nu de analyses opnieuw zou doen -- mogelijk zullen we dat ook nog weleens doen -- en zou kijken naar gezinsfunctioneren en hoe

ouders nog in staat zijn om ouders te zijn, je een relatie zult vinden, een heel sterke relatie. Dan zul je vervolgens ook een relatie vinden tussen die bevingen en hoe de impact is geweest op het functioneren van de ouders en de situatie in het gezin. Vaste grond: het was overal drijfzand. Het was overal, of het nou de procedure was ... Recent nog -- dat had ik me helemaal niet zo gerealiseerd -- vertelde een van de jongvolwassenen me: dan komt er zo'n inspecteur en die zegt dat het niet veilig is en dan gebeurt er niks. Ik had tot nu toe heel veel van kinderen gehoord dat ze aangaven over die inspecteurs als zodanig: iedereen doet zijn werk en zij kunnen er ook niks aan doen, maar ze lopen in en uit en dat geeft al onveiligheid. Maar de mededeling "jouw huis is niet veilig" en vervolgens gebeurt er niks en jij gaat wel elke avond naar boven, naar je slaapkamer, en je hoort wel dat je ouders ruzie maken of er niet van los kunnen komen et cetera: dat is allemaal onzekerheid en ook daar is geen ... Kinderen hebben stabiliteit nodig. Vandaar ook dat "Vaste grond gezocht". Het leven van veel van de kinderen -- ik realiseer me dat het niet geldt voor alle kinderen op eenzelfde manier ...

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Daar gaan we op doorvragen, om daar meer zicht op te krijgen. U heeft heel goed uitgelegd waarom u daartoe bent gekomen, tot dat "Vaste grond gezocht". Er werd drijfzand ervaren. Er was behoefte aan stabiliteit, die vaste grond. Dat was duidelijk.

Mevrouw **Kalverboer**:

Ja, veiligheid.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

U zei al: we zochten naar de relatie met de bevingen, maar we kwamen er eigenlijk op dat het veel meer ging over wat het uiteindelijk in het gezin teweeg heeft gebracht. Wat zijn nou de belangrijkste uitkomsten van het onderzoek?

Mevrouw **Kalverboer**:

We zagen dus niet die heel directe relatie tussen: hoeveel schade heb je, hoeveel bevingen heb je en hoe voel je je? We zagen wel dat kinderen van wie we ... We hadden een aantal categorieën waaruit we konden opmaken of kinderen kwetsbaar waren in hun situatie of in hun persoonlijkheid. We zagen daar wel een relatie tussen die kwetsbaarheid van kinderen, die persoonlijk kwetsbare situatie, en hoe zij bijvoorbeeld de kwaliteit van hun

leven ervaren en wat voor cijfer zij geven aan hun leven. Dat komt ook overeen met bijvoorbeeld ... Ik weet niet of Inge van Balkom, de kinderpsychiater, in een voorgesprek is geweest. Ik had op een gegeven moment ook contact met haar, al voorafgaand aan het onderzoek. Ook daar zie je dat kinderen in die in aanleg kwetsbaar zijn en kinderen die in een kwetsbare omgeving opgroeien, extra lijden onder deze situatie. Dus die relatie kwamen we wel tegen. We zagen wel dat het met name bij kinderen die hun leven zeg maar een onvoldoende gaven ook zat op die aspecten rond hoe de relatie met de ouders is. Is er interesse? Is er aandacht? Is er een minder prettige opvoedsituatie? Dat kom je tegen.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Hoe wordt dat dan zichtbaar? Wat zijn dan de effecten op de kinderen die jullie in dat onderzoek naar boven hebben gekregen?

Mevrouw **Kalverboer**:

Een gedeelte van het onderzoek heeft plaatsgevonden in gesprekken met kinderen. We hebben diepte-interviews gehad met kinderen. Daarnaast hebben toen geloof ik 146 kinderen die vragenlijst ingevuld waarin we kinderen onder andere vroegen: heb je schade ja of nee en hoe ziet die eruit? We vroegen ook naar aspecten rond de kwaliteit van hun leven, omdat we weten, ook uit wetenschappelijk onderzoek, dat als de kwaliteit van leven goed is, kinderen een goede kans hebben op een goede opvoeding, maar ook op een goede ontwikkeling naar volwassenheid. Dus dat wisten we. Dan zagen we dat kwetsbare kinderen en kinderen in een moeilijke situatie die kwaliteit van leven minder positief beoordeelden en dat er daar in gezinnen meer aan de hand was. Wat je ook ziet in de gesprekken ... Dat zag ik ook in de gesprekken nu. Dit onderzoek is vijf jaar geleden. Ter voorbereiding op deze enquête heb ik ook weer met een aantal jongvolwassenen gesproken. Dat vind ik belangrijk, omdat ik gezien heb -- dat is ook een resultaat -- dat als je met kinderen spreekt die er middenin zitten, ze in eerste instantie zeggen: "Ik heb een heel leuk, heel gelukkig leven en er is niks met mij aan de hand. Het is allemaal heel mooi en heel goed."

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Dat is het eerste dat ze zeggen?

Mevrouw **Kalverboer**:

Dat is het eerste dat ze zeggen: "Niks aan de hand. Groningen is mooi. Ik woon hier fijn. Het is thuis fijn." Daar begint het mee. Vervolgens vroegen

we meer, vroegen we door en ging het in de tijd ook wat langer door. Dan was er wel een meisje dat zei "ik heb zo'n leuk leven", dat vervolgens zei: "Nou is het straks zomervakantie en dan gaan we weg. We gaan naar Frankrijk. En ik ben wel bang dat als ik terugkom mijn huis er niet meer staat, dat de NAM mijn huis heeft platgegooid." Dat is hetzelfde kind dat zegt: ik heb een heel leuk en gelukkig leven. Een ander kind zei: "Als ik 's avonds naar boven ga, naar mijn bed, dan denk ik soms wel dat ik er 's ochtends niet meer ben." Dus onder dat "het gaat allemaal heel goed" zit van alles.

Als je wilt verklaren hoe dat dan komt, dan heeft dat er denk ik -- dat is een hypothese -- mee te maken dat kinderen op zo'n manier nog enige controle voelen over hun situatie. Als jij tegen jezelf zegt "er is niks aan de hand, het gaat goed", dan kan je door met je leven. Als jij je realiseert "ik ben bang dat ik doodga" of "ik ben bang dat mijn huis instort" of "ik ben bang dat als ik thuiskom mijn ouders er niet meer zijn" dan kan je niet verder. Een van de jongvolwassenen met wie ik sprak, vertelde ... Toen woonde ze al in Groningen, hè. Toen was de aardbeving in Zeerijp denk ik, 3,1. Ze woonde daar en ze had eerder gehoord: als er eentje boven de 3 is, kan het weleens heel ernstig zijn. Ze had naar huis gebeld, helemaal in paniek. Ze kreeg haar moeder aan de lijn. Het eerste dat ze dacht was: leven jullie nog wel? Dus enerzijds een gewoon leven leiden, controle houden, door te doen of te denken dat alles normaal is, om te voorkomen dat je hier echt helemaal in vastloopt.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Wij lazen in het rapport dat u schreef dat kinderen ook klachten hebben door aardbevingen: ze slapen slecht, ze hebben nachtmerries, ze zijn bang voor nieuwe bevingen, piekeren veel, hebben moeite met leren, zijn boos of juist heel stil, houden alles in de gaten of maken zich zorgen over hun toekomst.

Mevrouw **Kalverboer**:

Ja, je komt het allemaal tegen. We hebben recent nog weer, tien jaar naar Huizinge, bijeenkomsten gehad. Een van mijn beleidsadviseurs is daar naartoe geweest: Suikerunie Groningen.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Daar willen we heel graag straks een paar vragen over stellen.

Mevrouw **Kalverboer**:

Oké, oké.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

We gaan even in de tijd door uw onderzoeken heen.

Mevrouw **Kalverboer**:

Ja, zeker. Goed. Dan ben ik de draad even kwijt.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Dat geeft niet. Ik noemde net de klachten die kinderen hebben. Waar wij heel erg benieuwd naar zijn, is of er verschil zit tussen kinderen in de verschillende leeftijdsgroepen, basisschoolkinderen en kinderen die naar de middelbare school gaan, als het gaat om de effecten of de impact.

Mevrouw **Kalverboer**:

Eigenlijk weten wij dat zo in het algemeen niet. Aan het onderzoek dat wij hebben gedaan, hebben 146 kinderen meegedaan en dat is achteraf gezien nog best veel. Wij hebben dat niet in de analyses meegenomen. Dat is denk ik op dit moment echt een hiaat in onze kennis. Toen ik begon en me ging oriënteren, bleek dat het onderzoek dat gebeurde, ook vanuit de Rijksuniversiteit Groningen, begon bij kinderen van 16 jaar. We hebben dus nooit onderzocht wat het met jongere kinderen deed. Vervolgens kwam uit die onderzoeken bij jongvolwassenen, nog niet helemaal volwassenen, en volwassenen dat er meer sprake was van mentale problemen en dat begint niet op je 16de. Dat heeft natuurlijk een aanloop. Daar weten we veel te weinig van.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

U schetste het ook al een beetje, maar bij kinderen en jongeren kunnen veel problemen ook samenlopen. Het kan bijvoorbeeld gaan om stress en onzekerheid door aardbevingen, spanningen in gezinnen, achterstandsproblemen. Wat zijn nou de gevolgen van het samenlopen van die problemen?

Mevrouw **Kalverboer**:

De gevolgen voor kinderen zijn toch dat zij zich niet kunnen ontwikkelen zoals ze misschien in aanleg wel zouden kunnen. We weten dat uit heel veel verschillende gebieden, of het nou armoede is, huiselijk geweld of aardbevingen. Als een kind stress ervaart, kan het nog zo'n mooie opleiding

doen, maar dan zit een kind met een hoofd vol van "hoe zie ik straks mijn ouders als ik weer naar huis ga?" of "waar maken ze zich zorgen over?" of "zal het wel leuk zijn?". Al dat soort aspecten spelen door in bijvoorbeeld je schoolloopbaan. Ik denk of ik weet wel zeker dat het voor kinderen in gezinnen waarin die problematiek diep speelt, grote gevolgen heeft voor school, voor sociaal, hoe je omgaat met andere kinderen, voor vertrouwen, voor hoe jij als volwassene wordt. Dat zie je bij kinderen ook heel sterk. Dat kwamen we in het rapport ook al tegen en het is volgens mij alleen maar versterkt in de afgelopen tijd. Als jouw ouders jou niet kunnen beschermen, als je ziet dat jouw ouders niet in staat zijn om de zaken voor elkaar te krijgen, dan schendt dat ook jouw vertrouwen in volwassenen. Kinderen groeien op. Iedereen die hier ouder is, weet dat die als pappa of mamma ooit het grote voorbeeld was. Je wilde met je moeder trouwen of je vader was je grote held. Ouders vallen op een moment van een voetstuk, terwijl dat dan nog niet zou moeten. Dat geeft onzekerheid op alle gebieden en dat geeft ook stagnatie op alle gebieden. Het kan zijn bij kinderen in gedrag, in hun gevoel van eigenwaarde, in hoe zeker ze zich voelen, in hoe ze zich cognitief ontwikkelen, in hoe ze met andere kinderen omgaan, in hoe ze misschien later relaties aangaan. Dat werkt door.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

U schetst dat het gigantische gevolgen heeft voor de ontwikkeling van kinderen. U heeft ook aanbevelingen gedaan in uw rapport.

Mevrouw **Kalverboer**:

Ja.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Welke waren dat?

Mevrouw **Kalverboer**:

We hebben ze best algemeen gehouden. Ik pak ze er even bij hoor. Wat wij in ieder geval hebben aangegeven is -- dat hebben we heel erg gemist -- stel nu belangen van kinderen voorop. En van de kernartikelen in het kinderrechtenverdrag is: het belang van het kind is eerste overweging bij alle besluiten die je neemt. Dat zijn besluiten op individueel niveau, maar ook op het niveau van wetgeving en beleid. Stel belangen van kinderen voorop bij dat soort besluiten. Dat is een aanbeveling die wij gedaan hebben. Ik kan zeggen dat die aanbevelingen eigenlijk vrijwel niet opgevolgd zijn.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
Was dit de belangrijkste aanbeveling?

Mevrouw **Kalverboer**:
Ja, eigenlijk wel.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
Om vanaf dat moment -- u heeft het rapport in oktober 2017 afgerond -- echt bij alles rekening te houden met kinderen?

Mevrouw **Kalverboer**:
Met kinderen, ja. Je ziet wel dat het heel verschillend is opgepakt hoor. Ik weet niet of u al wilt weten wat er met de aanbevelingen is gebeurd?

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
Daar komen we zo meteen op terug. Daar gaat mevrouw Kathmann u een paar vragen over stellen.

Mevrouw **Kalverboer**:
Het belang van het kind is de eerste overweging. Dat betekent dus ook dat als je gaat versterken of als een kind naar een wisselwoning gaat, je eerst kijkt: wat is hier het belang van het kind? Hoe ga je dat dan doen? Doe je het wel of niet? Wat is de plek? Dat kan het zijn. Het kan ook zijn rond de vraag of je je regels gaat veranderen: kijk naar wat de impact hiervan is op het leven van kinderen, naar de informatievoorziening en naar of je op school aandacht besteedt aan het onderwerp of niet.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
We zagen dat aan het onderzoek voornamelijk jongeren meededen die havo- of vwo-onderwijs volgen.

Mevrouw **Kalverboer**:
Ja.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):
Alle scholen in het aardbevingsgebied waren gevraagd om een uitnodigingsbrief te geven aan leerlingen om mee te doen. Uiteindelijk is die vragenlijst voor 146 deelnemers ingevuld. Welke verklaring heeft u voor die deelname, dat aantal?

Mevrouw **Kalverboer**:

Achteraf blijkt het nog best veel te zijn. Er zijn onderzoeken daarna geweest, ook in aanloop naar deze enquête. Er zijn ook journalisten geweest die geprobeerd hebben met kinderen in gesprek te komen. Kinderen hebben er geen zin meer in. Toen is er nog best veel gebeurd. Wat je bij scholen zag -- dat vond ik heel opmerkelijk op dat moment -- was dat er ook scholen waren die zeiden: wij gaan hier kinderen niet mee belasten, want kinderen worden alleen maar bang als ze hier nog meer bij betrokken worden. Eigenlijk was de houding van een aantal scholen, zou ik haast zeggen: als we het er niet over hebben, bestaat het ook niet. Dus dat er weinig respons was of animo van scholen om dit uit te delen, had denk ik deels daarmee te maken. Er was toch een soort gedachte -- dat zie je wel vaker -- van "wij willen de kinderen beschermen" en daarom wilde men ze niet betrekken. Terwijl kinderen juist zeggen "ik wil geïnformeerd worden" en juist zeggen "ik wil meedenken, ik wil meebeslissen", is de houding van volwassenen "daar gaan we kinderen niet mee belasten, dat zijn grotemensenzaken, laten zij nou maar gewoon leren en hun leven leiden". Dat heeft denk ik sterk meegespeeld.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

Op 21 juni 2018 neemt u deel aan een rondetafelgesprek met de vaste Kamercommissie, zoals dat heet, voor Economische Zaken en Klimaat en dat gaat over de mentale versterking van Groningen. Kunt u aan ons uitleggen met wat voor verwachtingen u dan naar de Kamer gaat en deelneemt aan zo'n rondetafelgesprek?

Mevrouw **Kalverboer**:

Ik weet niet meer precies met wat voor verwachting ik er toen naartoe ging. Ik denk dat ik toen nog best heel hoopvol was. Ik kreeg toch het beeld, ook naar aanleiding van het rapport -- dat merkte ik ook in Groningen -- dat kinderen toch op de kaart waren gezet. Ik had ook de gedachte: als mensen zich realiseren dat er dus gewoon totaal niet, nooit, aan kinderen gedacht is en dat er eigenlijk nooit in alle plannen gedacht is "wat betekent dit nu voor kinderen" -- behalve dan dat scholen versterkt zijn; daar is het dan wel gebeurd -- komt er toch wel iets van een bewustwording dat de impact ontzettend groot is. Volgens mij is die bewustwording er nog steeds niet.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

Dat was mijn tweede vraag, maar u beantwoordt 'm eigenlijk al in deze zin. Wat vindt u van de mate waarin de Tweede Kamer aandacht heeft voor het welzijn van kinderen en jongeren in het aardbevingsgebied?

Mevrouw **Kalverboer**:

Wat ik zie bij kinderen, is dat kinderen en jongeren eerst heel veel verwachtingen hadden en dat ze er eigenlijk zelf weinig vertrouwen meer in hebben. Ik had het er gisteren nog over met Elianne Zijlstra, die als onderzoeker in 2019 een rapport heeft geschreven. Zij zei letterlijk: kinderen merken nu dat volwassenen van alles willen halen. Ze willen met kinderen praten. Dat is heel goed. Ik heb zelf aangegeven: dat moet je doen. Zij heeft ook aangegeven: dat moet je doen. Ze zeggen: we krijgen niets terug. Dat maakt dat ook bij initiatieven die er nu zijn specifiek rond aardbevingen kinderen afhaken, dat ze denken: ja ...

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

Zegt u daarmee gelijk dat dat rondetafelgesprek eigenlijk niet tot resultaten heeft geleid?

Mevrouw **Kalverboer**:

Nou, dat weet ik niet. Ik geloof wel dat het tot resultaten leidt, maar ik geloof de kloof tussen wat wij -- daar reken ik mezelf ook toe -- denken dat goed is voor kinderen en wat kinderen zelf vinden en waar hun behoeften liggen heel groot is. We bedenken wel als volwassenen met elkaar wat goed zou zijn, maar dat bereikt die kinderen helemaal niet. Kinderen die in de situatie thuis zitten waar hun ouders burn-outs hebben, overspannen zijn en kinderen die zich heel klein maken, omdat ze denken "mijn ouders hebben al genoeg", daar gaat het niet over. Die bereiken we niet.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

Dus het leidt wel tot resultaten, maar eigenlijk de verkeerde resultaten. U doet aanbevelingen. U zei het net al: zet het kind centraal, denk vanuit het kind. Wat zegt dat over hoe uw aanbevelingen toen door de Tweede Kamer zijn opgevolgd?

Mevrouw **Kalverboer**:

Eenzijds zie ik dat er belangstelling is voor kinderen. Die is er echt gekomen. Dat zie ik en dat zag ik ook bij bijvoorbeeld minister Wiebes, die met kinderen ging spreken. Ik zie het nu ook bij de staatssecretaris. Er is een enorme wil om het beter te doen voor kinderen, maar dat wil nog niet zeggen dat de concrete situatie van kinderen daarmee verbetert. Daar moeten we echt een slag in maken, want als we dat niet doen, blijft het praten over in plaats van dat er dingen echt veranderen. En wat zegt het over de aanbevelingen? Wat ik wel zie, is dat er op regionaal niveau heel

veel in gang is gezet en in gang wordt gezet, maar ook daar is het soms de vraag of je de kinderen bereikt die dat het meeste nodig hebben. Een van de jongvolwassenen zei tegen mij toen ik vroeg wat we zouden moeten doen: er moeten op scholen mensen zijn die hier oog voor hebben en er speciaal op letten, maar je moet ook bij de deuren langsgaan. Je moet gewoon haast bij de deuren langsgaan, want anders weet je niet wat er speelt en hoeveel impact het heeft.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

U zei al dat u ook met minister Wiebes bent gaan praten, samen met de Nationale ombudsman. Dat doet u eind 2018, in november. Dat gaat onder andere over het welzijn van kinderen en jongeren. Wat was de aanleiding om met minister Wiebes in gesprek te gaan?

Mevrouw **Kalverboer**:

O jee. Als ik het zo in het algemeen zeg, is dat toch gewoon de bemoeienis met dit dossier en zien dat kinderen daar niet een goede, volwaardige plek in hebben.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

Wij hebben de indruk dat dat ook was naar aanleiding van een werkbezoek dat u aflegt met de Nationale ombudsman aan Opwierde. Dat u met die bevindingen onder de arm dacht: nu ga ik naar Den Haag.

Mevrouw **Kalverboer**:

Ja, klopt, klopt. Zeker. Dat is helemaal waar. Ik was op een school en ik sprak met kinderen. We hadden een tekenaar bij ons. We spraken met kinderen over de bevingen. Ik zei net al dat kinderen in eerste instantie heel vlak waren, dat ze eigenlijk haast zonder emotie kunnen vertellen wat voor nare dingen er gebeuren. Die tekenaar heeft het hele gesprek tekeningen gemaakt. Wat ik een heel bijzondere ervaring vond, was dat die kinderen die tekeningen zagen en dat er een soort energie kwam. Eigenlijk realiseerden ze zich toen pas wat ze verteld hadden, doordat het verbeeld was: die huizen met die scheuren, die dieren die wegliepen of die ruziënde ouders. Toen zeiden ze: de minister moet dit zien, die moet deze tekeningen zien. Het was alsof ze zeg maar eindelijk iets in handen hadden waarvan ze dachten: als hij dat ziet, dan gebeurt er wat. Dat heb ik toen ook gedaan. We zijn met de kinderen met de tekeningen bij de minister geweest. Die heeft ze bekeken en die heeft met kinderen gesproken.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

Wat kwam daaruit? Hoe reageerde minister Wiebes?

Mevrouw **Kalverboer**:

Ja, hoe moet ik het zeggen? Het was een gesprek waar je niet die diepere laag in aanboorde. Het was wel het spreken over de beelden, maar er is niet gesproken over "wat doet het nou met jou?" of "welke emoties voel je daarbij?". Het was eigenlijk vrij feitelijk. Ik weet niet of kinderen er meer van verwacht hadden. Ik weet wel dat er bijvoorbeeld een jongen was ... Dat kan ook het tweede gesprek zijn geweest. Sorry hoor, ik heb verschillende gesprekken gevoerd. Ik heb twee keer gesprekken gehad met Wiebes en met kinderen. Kinderen zeiden best heftige dingen. Ik snap het ook hoor, dat je daar als minister ook niet heel diep op in kan gaan, want kinderen gaan daarna ook weer naar huis. Je kan wel van alles los pulken en naar voren halen, maar als er vervolgens geen nazorg is, dan is het maar de vraag of dat goed is.

Of het nu wat opgeleverd heeft? Behalve dat kinderen het toch wel heel belangrijk vinden dat er vanuit Den Haag, van een minister of van een staatssecretaris, aandacht is, dat er erkenning is, heeft het denk ik niet hun problemen opgelost. Zo hebben bijvoorbeeld kinderen verteld: ik wil zo graag dat er op de plek waar we gaan wonen, bij de wisselwoningen, een bankje komt, want dan kunnen we daar gaan zitten als er bijvoorbeeld thuis ruzie is of als er stress is. Dan zegt de minister: zo'n bankje, dat moet wel kunnen. Maar of dat bankje er dan vervolgens komt? Ik denk het eigenlijk niet. Ik heb het niet gecheckt.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

Zijn er verder stappen ondernomen? U heeft waarschijnlijk ook uw aanbevelingen meegenomen, en de verhalen van de kinderen. Gebeurt er dan iets?

Mevrouw **Kalverboer**:

We hebben bijvoorbeeld nooit -- dat hebben we weer eventjes nagezocht -- een reactie vanuit het kabinet gehad op het onderzoek rond kinderen. We hebben wel wat gehoord van de toenmalige wethouder van Appingedam, Annalies Usmany. Ze is nog steeds wethouder, nu van Eemsdelta. Zij zei echt: met dat rapport van de Kinderombudsman hadden wij in één keer door waar onze kinderen mee te maken hadden. Daar is heel veel gedaan rond het verbeteren van de situatie van kinderen, maar vanuit het ministerie heb

ik dat toen niet op deze manier gezien. Er is niet bedacht: laten we nou eens een plan maken waar we kinderen een plek in geven en laten we daar structureel aandacht voor hebben. Dat is incidenteel: een bezoekje, met kinderen spreken en weer terug. Dat is de aandacht geweest voor kinderen.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):
Dus de kinderen zijn wel gehoord ...

Mevrouw **Kalverboer**:
Ja, maar niet zoals je ...

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):
... maar wel met een punt erachter?

Mevrouw **Kalverboer**:
Ja. Als je kijkt naar participatie en naar hoe het kinderrechtenverdrag zegt dat je om moet gaan met visies van kinderen, dan moet je kinderen betrekken bij belangrijke besluiten in hun leven. Dat is natuurlijk niet gebeurd. Als je met een kind in gesprek gaat, moet je ook teruggeven wat je nou hebt gedaan met de informatie die je opgehaald hebt.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):
De rijksoverheid, Den Haag, doet dan dus eigenlijk weinig.

Mevrouw **Kalverboer**:
Ja.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):
U zegt: in Eemsdelta werd het opgepakt en werd er echt naar gekeken. Er werd gezegd, met het rapport in de hand: die aanbevelingen hebben onze ogen geopend. Geldt dat voor meerdere gemeenten?

Mevrouw **Kalverboer**:
Dat vind ik wel een van de punten. Ik vind het ook nog steeds een van de knelpunten. Ik denk dat er heel verschillend omgegaan wordt met dit dossier. Vanochtend kreeg ik nog een berichtje doorgestuurd uit het Dagblad van het Noorden over dat ze in Eemsdelta nu vijftien kinderambassadeurs, jongerenambassadeurs, hebben aangesteld, bij alle scholen. Ze zeggen: wij hebben 6.000 kinderen en kinderen kunnen goed ophalen bij kinderen wat er speelt. Ik denk: dat is prachtig, maar waarom niet in heel Groningen, waarom alleen Eemsdelta? Zo zie je dat het heel verschillend is. Een van de

aanbevelingen was: zorg dat er een goede informatievoorziening is voor kinderen. Ik geloof best dat er informatie is, maar ik geloof niet dat die op plekken is waar kinderen er echt toegang toe hebben. Ook daar is het heel verschillend georganiseerd en geregeld.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

U zegt dat het per gemeente verschilt. Kunt u dan iets zeggen over hoe de provincie heeft gereageerd op uw aanbevelingen?

Mevrouw **Kalverboer**:

Die heeft ook niet gereageerd, als provincie. Nee. Je moest het hebben van de mensen die misschien of waarschijnlijk van tevoren al bevlogen waren of van mensen die zich opeens realiseerden "ik ben die kinderen vergeten" en die dat ontzettend aangepakt hebben. Iedere gemeente heeft natuurlijk de vrijheid om het beleid op zijn eigen manier vorm te geven, maar dat is wel iets wat ik mis. Ik heb even gekeken naar de Toekomstagenda Groningen, die gemaakt is door de rijksoverheid en de provincie. De woorden "kind" en "jongere" komen in die hele toekomstagenda niet één keer voor, voor zover ik heb kunnen zien. Het is dus nog steeds niet doorgedrongen. Daarmee wil ik niet zeggen dat de dingen die bedacht zijn, niet goed zijn voor kinderen, maar volgens mij is geen kind betrokken en geen jongere betrokken bij het ontwikkelen van zo'n soort toekomstvisie. Als je dan zegt "stel belangen van kinderen voorop en laat ze meedenken over ontwikkelingen, geef ze daar een stem in" en je doet dat consequent nergens, dan is het toch nog niet helemaal goed doorgekomen.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Daar is werk aan de winkel, leid ik daaruit af.

Mevrouw **Kalverboer**:

Ja.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

We zijn nu een aantal jaren verder. We hebben gezien dat u afgelopen september heeft gesproken met jongvolwassenen, om terug te blikken op hun jeugd in het aardbevingsgebied. Daar komen we straks op terug. Ik heb eerst nog een paar vragen over de tussenliggende periode. Op welke manier heeft u sinds dat rapport van 2017, dat rapport Vaste grond gezocht, vinger aan de pols gehouden?

Mevrouw **Kalverboer**:

Sowieso heeft natuurlijk de Nationale ombudsman een grote rol in dit hele dossier en we trekken op een aantal punten gezamenlijk op. We hebben ook gezamenlijk uitingen gedaan als dat aan de orde was. In 2019 is het onderzoek geweest van de Rijksuniversiteit Groningen. Er was voor mij op dat moment geen aanleiding om zelf weer een nieuw onderzoek te doen. Ik heb er wel op aangedrongen dat dat er zou komen, dat er dus toch nog een verdieping zou komen.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Dat is het Gronings Perspectief. Wij hebben hier in de eerste week van de verhoren Tom Postmes gehad. Die leidde dat. Dat is een deelonderzoek: Een veilig huis, een veilig thuis? U heeft erop aangedrongen dat dat er zou komen?

Mevrouw **Kalverboer**:

Ja, ik heb aangegeven dat ik het echt heel bizar -- dat zou ik tegen hem misschien wel gezegd hebben -- vond dat er in dat hele onderzoek van Gronings Perspectief geen kind van onder de 16 betrokken was, alsof problemen ontstaan als je 16 wordt. Als je kijkt naar de toch stevige conclusies over de mentale problemen en de impact van dit alles op het leven van mensen, hoe kan je dan kinderen tot 16 vergeten? Dat is wel de aanleiding geweest dat dat onderzoek vanuit de universiteit is opgepakt.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Bent u daar dan bij betrokken, bij dat onderzoek?

Mevrouw **Kalverboer**:

Nee. Ik heb nog steeds een aanstelling bij de Rijksuniversiteit Groningen als bijzonder hoogleraar. Ik heb daar een nulaanstelling. Ook daar heb je een belofte van dat je onafhankelijk bent et cetera, maar ik dacht: ik wil niet een soort vermenging. Ik geef wel aan "volgens mij moeten jullie dit gaan doen", maar ik hou me dan niet bezig hoe dat onderzoek dan wordt gedaan. Dat probeer ik echt uit elkaar te houden, maar ik heb wel aangegeven: dit moet gebeuren. En ik heb wel gezegd, ook voor de Rijksuniversiteit Groningen in het algemeen: "Dit is zo'n belangrijk dossier. We weten dat er in de regio sowieso sprake is van achterstand op vele gebieden, dus pak dit op. Het is heel raar dat je wel internationale studies doet naar weet ik wat allemaal en dat je dat in je eigen gebied dan niet doet."

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Wat viel u op aan de resultaten van dat onderzoek?

Mevrouw **Kalverboer**:

Dat het erg leek alsof het een bevestiging was van wat wij ook al eerder gezien hadden. Zij hebben 30 diepte-interviews gedaan, dus zij hebben niet dat gedeelte rond kwaliteit van leven en kwetsbaarheid gedaan. Dat is er niet op een manier uitgekomen zoals wij dat hebben gezien. Ik vond wel ook weer de citaten van kinderen heel herkenbaar en heel wrang, toch wel. Het leed dat je bij kinderen proeft. In de manier waarop kinderen zeggen "het is ook niet de schuld van mijn ouders" of "het is ook niet de schuld van alle mensen die langskomen", lees je ondertussen door alles de diepe eenzaamheid, het verdriet. Dat kom je ook in dat onderzoek tegen. Nogmaals -- we komen er misschien nog wel op -- dit is niet voor alle kinderen gelijk.

Wat voor mij echt het grote, belangrijke punt is, is de ouders die hier totaal in vastzitten, die te maken hebben met die ellenlange procedures. Als dat gebeurt, dan zie je dat kinderen hun ouders gaan beschermen. Kinderen gaan soms ook dingen doen -- dat zie je ook wel in dat onderzoek -- om de aandacht van de ouders weer terug te krijgen. U heeft ze mogelijk ook gezien en gesproken. Het is ook wel lastig om dat zo te zeggen. Als jouw ouders zich alleen maar met de bevingen bezighouden, als ze niet meer oog hebben voor wie jij bent en voor wat jij belangrijk vindt in je leven, hoe krijg je dan de aandacht van je ouders terug? Bijvoorbeeld door je ook met bevingen bezig te houden. Die beweging zie je ook. Dat zie je ook bij kinderen. Er zijn kinderen die eindeloos in de media komen, terwijl ik ondertussen denk: bescherm die kinderen, laat ze ook kind zijn. Dat zie je ook.

Waar je je ook zorgen over moet maken, zijn de kinderen die zichzelf heel klein maken, de stille kinderen, de kinderen waar je eigenlijk niks aan ziet. Die zijn er ook, kinderen die er eigenlijk alles aan doen om geen last te zijn. Er zijn ook kinderen die denken: als ik nou zeg dat ik het ergens moeilijk mee heb, dan vergroot ik ... "Mijn ouders hebben het al zo moeilijk. Die hebben al geen tijd voor wat dan ook. Dat doe ik niet." Ik vroeg kinderen, jongvolwassenen: wat vond je nou het ergste? De een zei: de stress van mijn ouders.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Sorry. Komt dit uit de meest recente gesprekken die u heeft gevoerd?

Mevrouw **Kalverboer**:

Nou, daarvoor. Dit gaat nog wel over wat je ziet in het onderzoek uit 2019. In 2019 zie je wat wij in 2017 ook zagen, namelijk dat je kinderen hebt die hier enorm door geraakt worden en dat er kinderen zijn die er veel minder last van hebben. De relatie met hoe het thuis gaat, zie je daar ook in. Je ziet ook dat er kinderen zijn met kwetsbaarheden die extra problemen ontwikkelen als ze in een moeilijke situatie terecht komen.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Vindt u dat er voldoende is gedaan met die aanbevelingen?

Mevrouw **Kalverboer**:

Ik denk dat dat in dezelfde lijn is als wat ik zei over het onderzoek dat wij zelf hebben gedaan. Er is wel aandacht. Er is echt wel bewustwording ontstaan, maar wat je zou moeten doen, is zoeken naar wat kinderen in Groningen nu nodig hebben om een goede jeugd te hebben en goed volwassen te worden, als algemene lijn. Wat moeten we doen op wet- en regelgeving? Wat doen we op provinciaal niveau? Wat doen we als gemeente? Wat doen we bij scholen? Wat doen we ten aanzien van gezinnen? Dat is wat je zou moeten doen. Dan mag je nog steeds regionale of gemeentelijke uitwerkingen hebben, maar er moet zo'n soort masterplan liggen en daar is natuurlijk nooit naar gekeken. Bijvoorbeeld iets heel concreets. Er is volgens mij nooit aan kinderen gevraagd: "Stel, er is een grote beving, wat hebben jullie nodig? Wat hebben jullie nodig om daarmee om te gaan? Wat moet je school doen? Wat zou de gemeente moeten doen?" We hebben kortgeleden een beving gehad. Dan gaat de staatssecretaris naar het dorps huis en praat met ouderen. Wat doe je met kinderen dan? Wat is hun behoefte? Zo wordt er niet gekeken. Je moet het perspectief omdraaien. We kijken vanuit wat volwassenen denken dat er nodig is. Je moet kijken naar wat kinderen werkelijk nodig hebben.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

U gaat op 16 september 2022 in gesprek met jongvolwassenen. We hadden het er net al even over. Heeft u ze toen gevraagd: wat hebben jullie nodig?

Mevrouw **Kalverboer**:

Ja, dat heb ik ze gevraagd.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

Wat zeiden ze toen?

Mevrouw **Kalverboer**:

Ik heb ze verschillende dingen gevraagd. Ik heb ze eerst gevraagd: hoe hebben jullie je jeugd beleefd, wat heb je gemerkt? Ook ik merkte dat er weinig animo was om te spreken. Dus uiteindelijk heb ik intensief gesproken met drie jongeren. Eigenlijk zeiden die drie jongeren: ik zou willen dat ik zo met iemand kan praten. Wat je dan doet, is niet alleen praten over de bevingen. Je praat ook over hoe ze in het leven staan, wat ze leuk vinden en wat de goede dingen zijn. Ik hoor vaak dat jongeren zeggen, ook deze: "Ik ben meer dan het probleem aardbevingen. Ik ben ook getalenteerd. Ik kan van alles en ik wil van alles. Kijk ook daarnaar." Een van de dingen die ze zeiden, is: "Op deze manier praten, dat heb ik gemist. Dat heb ik nooit gehad. Ik heb nooit ergens naartoe gekund. Dat heb ik gemist. En dat steunt me." Ze zeiden eigenlijk ook: ik heb me helemaal niet gerealiseerd hoe ik dat gemist heb, totdat ik dit gesprek op deze manier had. Terwijl we helemaal niet heel bijzondere dingen hebben gedaan. Wat je ziet, is dat alles zich verengt tot de bevingen. Terwijl kinderen en jongeren in een fase van hun leven zitten waarin ze het leven moeten leven en ze dingen willen ontdekken. Ook daar moet je het over hebben.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

Dus tijdens hun belangrijkste ontwikkeling is eigenlijk alles over aardbevingen gegaan of zien ze hun ouders in de stress en gaat het dus eigenlijk ook weer indirect over de aardbevingen. Kwam er nog meer uit te gesprekken?

Mevrouw **Kalverboer**:

Ik pak ze er even bij. Een van de dingen die we zagen, is dat ouders geen kant op kunnen en dat kinderen ouders gaan ontzien en een stapje terugdoen. Dat is het in het algemeen. We hebben ook gevraagd -- het zijn allemaal jongeren die daar zijn opgegroeid -- wat ze zagen bij vrienden en vriendinnen, wat ze daar merkten. Ouders zijn niet beschikbaar in de pubertijd bij deze jongvolwassenen. Kinderen gaan alles doen -- dat blijkt ook uit ons andere onderzoek, dus het is een bevestiging van wat we eerder zagen -- om het hun ouders zo makkelijk mogelijk te maken. Er waren kinderen en jongeren die aangaven dat ze niet aan hun eigen leven toe kwamen, zelfs nu nog niet, omdat ze merkten hoe ze in beslaggenomen waren.

Er was ook een meisje dat nu in het veilige Groningen woonde, maar ondertussen in een studentenhuis vol met scheuren zat. Ze zei: die pandjesbaas of wie het ook is, heeft vast middelen gekregen om het op te knappen, maar het gebeurt niet. Dat is ook een groep. Ik weet niet of die aan de orde is geweest. Dat werd ook genoemd. Wat je ook zag, waren kinderen of jongeren bij wie het er thuis voortdurend over ging. Maar er was ook een jongen bij wie het er thuis nooit over ging en die gaf aan dat hij enorme angsten had en ook nachtmerries, omdat hij zelf dan bedacht ... Het ging er niet over, maar hij maakte zich wel zorgen. Dat zagen we bij jongere kinderen, maar dat zag je eigenlijk nog steeds bij jongeren die al niet meer thuis woonden. Dus de impact op hun leven is eigenlijk nog steeds groot. Er was één jongen die beeldend kunstenaar is. Die heeft kunstacademie gedaan en die heeft echt een prachtige animatie gemaakt. Hij zei: op deze manier heb ik het voor mezelf wel verwerkt, maar eigenlijk nog steeds niet.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

Wat was trouwens uw beeld? Als u naar minister Wiebes gaat, schrijft u hem een brief. Daarin schrijft u: ik ben op werkbezoek geweest, ik was daar een jaar geleden ook en eigenlijk zie ik na een jaar dat het slechter gaat met de kinderen mentaal. Wat was uw beeld nu, beter of slechter?

Mevrouw **Kalverboer**:

Ik heb nu natuurlijk specifiek gekeken. Ik dacht: ik wil graag spreken met jongeren die afstand kunnen nemen. Want kinderen die er middenin zitten, komen er eigenlijk in dat gesprek met mij achter dat het meer speelt dan zij zich realiseren. Die zitten in een overlevingsstand. Ik dacht: jongeren die er verder vanaf zitten, kunnen reflecteren op hoe het geweest is en die kunnen misschien ook aangeven wat jongeren nu nodig hebben. De jongeren die ik sprak, zochten naar eigen uitlaatkleppen. Ze leefden eigenlijk allemaal met de erfenis van wat ze meegemaakt hadden.

Zo'n meisje dat vertelt: mijn hele jeugd ging hierover en ik kan 'm niet meer inhalen. Dat is dat meisje dat zei: dan ging ik naar huis en dan werd er gezegd "goh, ben je er nu alweer". Die was eigenlijk niet welkom, omdat haar ouders zo in beslag werden genomen door alles. Dat gaat dus nog steeds maar door. Er was een jongen die aangaf: "Nu wordt ons hele huis afgebroken. Mijn broertje zit in 6 gymnasium, die moet nu eindexamen doen. Hij zit erin en ik zit hier in het veilige Groningen, maar het stopt niet." Dat zie je dus wel. De kans dat dit intergeneratieproblematiek wordt -- natuurlijk, ik heb maar weinig kinderen gesproken -- hangt heel erg af van

hoe dit nu wordt afgehandeld. Een van de dingen die ik al in ons eigen onderzoek zag en die ik zag in de verschillende gesprekken die ik in de loop van de jaren gevoerd heb, is dat intense wantrouwen naar volwassenen. Dat is naar Den Haag. Kinderen, jonge kinderen, die spreken over sloop-nieuwbouw. Een kind van 8 dat je daarover kan vertellen: dat hoort niet. Een kind van 8 hoort niet te weten wat sloop-nieuwbouw is. Dat beeld van dat je volwassenen niet kunt vertrouwen: die zeggen dingen, maar ze doen het niet.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

Over dat vertrouwen wil zo nog uitgebreid met u spreken.

Mevrouw **Kalverboer**:

Dat zie je dus ook wel bij die jongvolwassenen terug en dat geeft onveiligheid.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

Aan wat u eigenlijk allemaal de revue laat passeren, ligt eigenlijk ten grondslag -- u zei het aan het begin -- dat u als Kinderombudsvrouw kinderrechtenverdragen te verdedigen heeft. Dat is uw werk.

Mevrouw **Kalverboer**:

Ja.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

Dat zijn gewoon verdragen waarvan we hebben afgesproken dat we ons daaraan houden. Welke verdragen zijn daarbij nou het belangrijkste als we het over Groningen hebben?

Mevrouw **Kalverboer**:

Voor mij is het Verdrag inzake de Rechten van het Kind het belangrijkste. Daar moet ik ook aan toetsen. Zo staat het in de wet. Als we het hebben over kinderrechten, dan hebben we het over de rechten die staan in het VN-Verdrag inzake de Rechten van het Kind. In dat verdrag zijn er vier kernartikelen en die moet je in onderlinge samenhang bezien. Dat is: het belang van het kind is eerste overweging bij alle besluiten die je neemt. Daarvan zegt het Kinderrechtencomité: dat zie je samen met artikel 6. Dat is het recht op leven en ontwikkeling. Dus eigenlijk is het belang van kinderen dat ze een goed leven hebben en dat ze zich op een perspectiefvolle manier kunnen ontwikkelen tot volwassenheid. Artikel 3 zegt dan ook: je hebt het

belang van het kind eigenlijk alleen maar onderzocht als je de visie van het kind daar ook over weet en als je die meegenomen hebt en je kinderen gelijk behandelt. Om dat belang van het kind in kaart te brengen, kijk je altijd naar de identiteit van het kind, of het kind kwetsbaar is, of een besluit impact heeft op bijvoorbeeld de familierelaties, of onderwijs erdoor geraakt wordt, of gezondheid erdoor geraakt wordt en dus wat dat kind er zelf van vindt.

Kijk je naar het hele beleid vanaf dat er aardbevingen zijn, dan hebben we nooit gekeken naar dat belang van het kind. We hebben het nooit als eerste overweging genomen. We hebben kinderen nooit gevraagd "wat zou voor jou nou goed zijn?" en we hebben daar dus ook nooit rekening mee gehouden.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

Wat zouden we dan kunnen doen om dat kinderrechtenverdrag en die bepalingen die essentieel zijn beter te borgen? Het meenemen in de provinciale jeugdmonitor, is dat iets?

Mevrouw **Kalverboer**:

Onder andere. Wat het Kinderrechtencomité zegt -- ik moet zeggen dat daar vanuit ministeries zo langzamerhand oren naar zijn -- is dat je alle wetgeving en beleid moet toetsen op kinderrechten. Ze noemen dat "CRIA's", Children's Rights Impact Assessments. Je moet dus bij alle wetgeving kijken: wat is de impact hiervan op dat leven en die ontwikkeling van kinderen? Dat gaat om wetgeving rond versterking. Dat gaat om wetgeving rond of je kinderen nog iets gaat uitkeren. Dat gaat om hoe je een gebied ontwikkelt. Het gaat om alle niveaus. Ik zie dat er nu verschillende ministeries zijn ... We hebben het nu over aardbevingen, hè. Maar als ik hier gehoord zou worden over jeugdzorg, dan zou ik, ben ik bang, hetzelfde verhaal kunnen houden. Als ik het heb over kinderarmoede, armoede of huisuitzettingen: heel vaak houden wij ons niet aan hoe je vanuit een kinderrechtenperspectief omgaat met vraagstukken. En dat doen we ook hier niet. Ik zie wel dat er in het algemeen een bewustwording is. Als ik kijk naar het dossier Groningen, dan vind ik ... Het is echt niet zo dat er niets gebeurd is sinds wij het over kinderen gehad hebben. Er is een bewustwording en kinderen worden opgezocht. Er is op verschillende plekken aandacht, maar het is allemaal fragmentarisch. Een overkoepelende visie op "wat kunnen kinderen, wat hebben kinderen in Groningen of ergens anders nodig om goed op te groeien" hebben we niet en die zou er wel moeten zijn. Maar de belangstelling zie ik wel heel erg groeien op dit moment.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

De kinderrechtentoets laten we dus eigenlijk na. Wat doen het IMG en de NCG eigenlijk hiermee? Weet u dat?

Mevrouw **Kalverboer**:

Daar zie ik dit ook niet op deze manier terugkomen. Wat we wel zien, is dat er een stap is gemaakt in zeg maar die kinderparticipatie. Ik weet zeker dat het instituut Kinderombudsman, maar ik denk ook wel de manier waarop wij nu uitvoering geven aan onze taken, er echt aan bijdragen dat op verschillende gebieden dat oog voor kinderen er wel is, maar je moet wel een stap verder. Ik zei net iets over zo'n toekomstagenda. Daar staan allemaal goede dingen in, maar er is ook bijvoorbeeld in 2019 een kindertop geweest. Dat was echt prachtig. In Groningen is een kindertop geweest en daar hebben 836 kinderen van vooral vmbo, klas 1 en 2 vmbo, aangegeven wat hun visie is op hoe het verder moet met Groningen. En als ik dan zie dat er in 2021 zo'n toekomstagenda is en ik zie geen enkele verbinding tussen wat een grote groep kinderen heeft aangegeven ... Er is niet gekeken of dat nog uitgebreid moest worden met visies van kinderen die misschien een andere opleiding hebben. Dat is toch een blinde vlek.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Op 16 september was u in Groningen om met kinderen te spreken. Wij waren er op dezelfde dag.

Mevrouw **Kalverboer**:

Ja.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Ook wij hebben scholen bezocht, basisscholen, middelbare scholen en beroepsonderwijs. Daar spraken we met kinderen uit alle basisschoolklassen behalve de kleuterklas en ook met de tieners, de scholieren. Veel van wat u heeft gezegd, roept ook bij ons herkenning op. Ik herinner me een jongetje dat vertelde dat als hij 's nachts wakker werd van een aardbeving, hij een boekje ging lezen om weer even rustig te worden. Er waren kinderen die vertelden dat hun oude kamer eigenlijk fijner was dan die van nu. Ze zagen hun dorp veranderen, dus hun leefomgeving. Wat me bij scholieren opviel, was dat ze aangaven slaapproblemen te hebben en -- dat is het beeld dat u schetste -- dat kinderen ondanks de stress die er thuis is ook heel loyaal zijn aan hun ouders om mee te denken.

Mevrouw **Kalverboer**:
Enorm.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Ze schuiven zelfs aan bij gesprekken die die ouders voeren, waar ze ook zijn. Wat zouden we nou kunnen doen voor de kinderen en de jongeren om die aandacht beter te beleggen? Hoe zouden we dat kunnen doen bij de scholen? Hoe zouden we die beter in staat kunnen stellen?

Mevrouw **Kalverboer**:

Ik denk dat het mooi zou zijn als er dan een programma komt, ook bijvoorbeeld voor scholen en met scholen, maar dat je dat ook samen met jongeren opzet, dat je ook jongeren vraagt: wat hebben jullie nodig? Ik noemde het zostraks al heel concreet. Stel, er is een grote aardbeving, wat willen jullie dan op school? Stel, het is bij jou thuis niet fijn, wat wil je dat de school doet, waar wil jaar naartoe kunnen? Zo'n soort plan zou je over de hele regio moeten hebben: wat heb jij nodig om goed op te groeien en wat moet daar gebeuren op het gebied van wetgeving, beleid, scholen?

En wat ik toch echt een heel belangrijke vind, is: wat heb jij nodig binnen je gezin? Want die loyaliteit -- u noemde het ook al -- van kinderen ten aanzien van hun ouders is enorm. Op het moment dat ouders vastlopen ... Heel veel ouders lopen nog steeds vast, want die zitten vol in die procedure. Zolang dat doorspeelt, kunnen we voor kinderen verlichten, maar zal je de verhalen blijven horen van de kinderen die zeggen: ik kan mijn jeugd niet inhalen, al die tijd is weg. "Ik kan nu wel weer iets van een band met mijn ouders opbouwen, maar het is er nooit geweest." Ik zou op zich niet snel zeggen "los de problemen van ouders op en je lost ook de problemen van kinderen op", want daarmee doe je kinderen tekort, maar in dit geval is er wel een enorm sterke relatie tussen hoe ouders erin zitten en hoe het met kinderen gaat. Als je kijkt vanuit een pedagogisch of een gedragswetenschappelijk perspectief, denk je snel aan kwetsbare ouders die het niet meer voor elkaar krijgen. Daar liggen de grootste risico's, maar de jongeren met wie ik sprak, hebben hoogopgeleide ouders, met een goed sociaalnetwerk en op zich geen financiële problemen. Zelfs van de ouders die van zichzelf zo veel veerkracht hebben, is een deel niet meer in staat om hun kinderen een veilige, gezonde jeugd te bieden.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Welke handvatten of adviezen zou u de ouders van de kinderen in het aardbevingsgebied mee willen geven?

Mevrouw **Kalverboer**:

Ik wil niemand iets verwijten, maar op het moment dat jij in beslag genomen wordt door de problemen die jij ervaart, op het moment dat dat zo is, moet je je haast, al is het alleen maar cognitief, realiseren: dit heeft impact op hoe ik ben met mijn kinderen, dit heeft impact op de opvoeding. De kinderen waar ik echt het meest mee te doen heb, zou ik haast zeggen, zijn de kinderen van de ouders die alleen nog maar bezig zijn met "hoe los ik het op, hoe los ik op?" en "het lukt me niet" met de frustraties en alles. De reflex van kinderen -- ik heb het al een paar keer gezegd -- is: mijn ouders hebben het al zo zwaar, ik ben er niet meer, ik zorg dat ik weg ben. Jonge kinderen zullen zelfs denken: het is onze schuld. "Misschien is het wel omdat ik een vervelend kind ben of omdat ik niet lief genoeg ben dat mijn pappa of mamma zo boos, verdrietig of weet ik veel is." Dus hier is echt waanzinnig belangrijk dat dat nagekomen wordt, dat je als overheid, als gemeente, als school, als volwassene, als ouder ondanks al je eigen dingen kinderen toch vooropstelt.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

In de afgelopen jaren hebben we ook veiligheidsoefeningen gezien op scholen. Kinderen vertelden ons tijdens het werkbezoek dat ze dan onder de tafels moesten gaan zitten of juist onder de deurpost moesten gaan staan. Hoe kijkt u tegen dat soort aardbevingsoefeningen aan?

Mevrouw **Kalverboer**:

Ik vind dat heel moeilijk. Ik heb er natuurlijk niet specifiek een onderzoek naar gedaan of wat dan ook. Het anticipeert op een situatie die volgens mij nog niet is voorgekomen in Groningen, behalve dan in oefensituaties. Als ik kijk naar wat kinderen nodig hebben, is het dat ze zich op een of andere manier kunnen uiten over hoe ze zich voelen en dat ze de stress die ze thuis ervaren op een manier kunnen ontladen. Dat kan via kunst zijn, dat kan via gedichten zijn, dat kan via praten zijn. Ergens daar iets aan doen, dat lijkt mij ... En misschien ook wel andere dingen. Uit de kindertop bleek bijvoorbeeld dat kinderen burgerschap belangrijk vinden: wat moet zo'n overheid nou eigenlijk? Hoe zorg je dat kinderen de goede informatie krijgen? Hoe wordt er toch met ze over gesproken? Dat vind ik heel belangrijke dingen.

En of je zo'n veiligheidsplan nodig hebt? Ik heb zelf ooit een aardbeving meegemaakt op Kos, van 6,7. Ik heb precies gedaan wat je allemaal niet moet doen in zo'n crisissituatie. Als ik daar een parallel trek, dan weet ik niet hoeveel kinderen er onder de tafel gaan zitten, ook al hebben ze dat geoefend. Misschien is het nuttig dat ze het gedaan hebben. Maar als je kijkt hoe kinderen reageren ... Kijk, kinderen hebben wel last van de bevingen en er zijn ook kinderen die echt bang zijn voor de bevingen, maar er zijn ook kinderen die de bevingen haast zien als iets van "dat is een onderdeel van ons leven". Dat wil niet zeggen dat het geen impact heeft hoor, want dat heeft het zondermeer.

Nogmaals, wat veel meer impact heeft, is dat ze hun ouders verdrietig zien of dat hun ouders gefrustreerd zijn of dat zij naar een wisselwoning gaan en denken dat hun poes daar veilig is, en dan opeens blijkt dat daar een grote weg is. Dan zijn ze daar bang voor. Ze denken dat mensen niet meer in Groningen willen wonen, want ze zien de mooie gebouwen weggaan. Ze maken zich zorgen over hun opa en oma. Ze zien dat de meneer die vroeger altijd in de tuin aan het schoffelen was, dat niet meer doet. Dat zijn de zorgen van de kinderen in Groningen.

Waar ze zich ook zorgen over maken, is gewoon alles wat te maken heeft met leefbaarheid. De bussen moeten blijven gaan. De voorzieningen moeten er zijn. Ze willen trots zijn. Ze zijn ook trots. Het is hun land, het is hun plek. Ze vinden het een mooie plek. Ze willen niet afgeschilderd worden als "die zielige kinderen" of "die mensen daar in Groningen die zich aanstellen". Daar liggen bij kinderen de prioriteiten. Ze willen veiligheid. Ik sprak met een jongetje dat zei: ik wil er wel over praten, maar niet te veel. Toen vroeg ik: hoe vaak dan? "Nou, één keer per week op school." Toen dacht ik: dat vind ik heel veel. Dát, daar hebben kinderen behoefte aan. En onder de tafel zitten? Ik weet het niet. Ik weet niet hoe ze dat zien. Dat weet ik echt niet.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Duidelijk. Mag ik het dan zo begrijpen dat als je van plan bent om zo'n oefening te doen, het goed is om daar de juiste begeleiding bij te vragen?

Mevrouw **Kalverboer**:

Zeker, zeker.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Is daar nog wel een advies bij op zijn plaats?

Mevrouw **Kalverboer**:

Nou, dat denk ik wel. Ik ken het niet. Als pedagoog zou ik denken dat er een voorgesprek moet zijn. Je moet iets zeggen over waarom je dit dan gaat doen. Je moet daarna met kinderen in gesprek gaan over hoe het voor ze was. Daar hoort van alles bij. Ik gaf eerder al aan dat er een soort algemeen beleid moet zijn voor wat kinderen tegenkomen, wat ze nodig hebben en hoe ze een goede, mooie, perspectiefvolle toekomst hebben. Wat doe je op verschillende beleidslagen en in de uitvoering? Dat moet eraan ten grondslag liggen. Dan kan het best zijn dat zoiets erin past, maar niet overal.

Mevrouw **Van der Graaf** (ChristenUnie):

Dit heeft u heel duidelijk en ook heel beeldend geschetst vanmiddag. De heer Van der Lee heeft ook nog een aantal vragen voor u.

De **voorzitter**:

Ja. Ik was nog wel nieuwsgierig naar hoe u kijkt naar de functie van meer creatieve manieren om het onderwerp ter sprake te brengen. Ik moet denken aan de musical Brief aan de NAM en aan de film Barst?!, ook gemaakt met en door jongeren over de impact. Wat is de functie en het belang van dat soort projecten?

Mevrouw **Kalverboer**:

Het belang is enorm. Laat ik beginnen met kinderen in het aardbevingsgebied. Kinderen moeten op een of andere manier hun stress kwijt. De hoofden van kinderen die echt in die problematiek zitten, zitten vol en die hoofden moeten leeg. Voor het ene kind is het sporten. Die kan op die manier ontladen. Maar de rol van creativiteit en dan ook in relatie tot misschien haast wel levensvragen ...

Ik ben zo onder de indruk van wat Nathalie Beekman heeft gedaan. Zij is docente aan de kunstacademie in Groningen en zij is daarnaast gepromoveerd op onderzoek rond kinderfilosofie. Je ziet het voor je. Zo'n vraag als: "Hoe zie je er van buiten uit? Als je je hoofd ziet, hoe ziet het er van buiten uit? En als ik in je hoofd kan kijken, wat zie ik dan?" Zo'n kind dat een mooi blij gezichtje maakt aan de buitenkant en de binnenkant, dat zijn alleen maar krassen die er zitten. Dat soort dingen. Of: als je huis kon praten, wat zou je dan zeggen? Dat is aan de ene kant beelden en je uiten, maar het geeft ook nog heel veel informatie. Je zou het dus ook eigenlijk moeten koppelen aan analyses van wat je ziet en wat je doet.

Ik noem het ook omdat we inmiddels weten, ook na een studie van een paar weken geleden, hoe het gaat met de mentale gezondheid van kinderen in Nederland in het algemeen en dat is niet best. Heel veel kinderen hebben heel veel mentale problemen. Dat zal zonder meer ook gelden voor de kinderen in het aardbevingsgebied. Die hebben ook nog weer te maken met extra risicofactoren. Dus om iets te doen aan die mentale problematiek die hier mee samengaat, zou je moeten kijken hoe kinderen zich kunnen uiten. Dat doen ze op verschillende manieren. Je hebt die kindertop gehad in 2019 met die meer dan 800 kinderen die in focusgroepen zijn gaan bedenken wat zij nou belangrijk vinden voor Groningen. Die komen op een creatieve manier, omdat ze op een creatieve manier bevraagd worden, met een prachtige agenda over dat ze groene energie willen, dat ze natuur willen, hoe ze het land ingericht willen hebben, hoe ze het onderwijs willen. Als je dat meeneemt en als je al die creatieve impulsen die er bij kinderen zijn als uitgangspunt neemt, dan geef je kinderen kracht.

Een paar weken geleden hadden we een top in IJsland met alle kinderombudsmannen van Europa en die ging over climate justice, klimaatrechten voor kinderen. Daar waren 50, 60 kinderen uit allemaal Europese landen en die zeiden: dit geldt niet alleen voor klimaatrechten, dit geldt voor rechten van kinderen in het algemeen. Wat zij aangaven, was: "Volwassenen denken altijd dat zij ons moeten beschermen, maar wat wij nodig hebben zijn eigenlijk tools zodat wij zelf op een veilig op een goede manier voor onze eigen rechten kunnen opkomen. Dat is wat we willen." Dat kan middels die creativiteit. Je ziet nu bij kinderen dat ze zeggen: ik heb er niet zo'n zin meer in. Je kan er enorme energie mee aanwakkeren, dus vooral doen.

De **voorzitter**:

Ja, misschien in het verlengde daarvan. Mevrouw Van der Graaf gaf al aan dat wij een heel indringend gesprek hadden op een combinatieschool, een middelbare school, in Appingedam, een heel mooie nieuwe school, ook onderdeel van het versterkingsprogramma dat er voor scholen is. Het was in een setting met ik denk acht of negen scholieren en een leerkracht, ook woonachtig in Groningen. De kinderen legden echt heel veel dingen op tafel, ook op een manier die ze volgens mij onderling niet zomaar doen. Ik merkte dat de leerkracht echt onder de indruk was van wat die allemaal te horen kreeg. Mag ik u zo verstaan dat u er ook voor pleit dat er naast een versterkingsprogramma voor scholen in fysieke zin misschien ook een programma moet komen dat die scholen, die lagere en middelbare scholen,

in Groningen in staat stelt om ook met creatieve instrumenten deze jongeren op een bepaalde manier te helpen?

Mevrouw **Kalverboer**:

Dat lijkt me ontzettend belangrijk. En als je het dan hebt over wat jongeren in die top zeiden: we willen graag ook burgerschap. Je kan zulke mooie combinaties maken. Kinderen willen ook informatie. Als ze iets ouder zijn, willen ze gewoon weten hoe het zit. Hoe doe je dat dan met persoonlijke gesprekken? Hoe doe je dat als je ergens mee zit? Je zou dingen kunnen bedenken waarin kinderen elkaar onderling steunen. Dat aspect, van hoe zorg je dat kinderen zichzelf ook versterken en hoe ondersteun je ze daarmee. Ik moet ergens even aan denken. Dat is een heel ander iets. Je hebt scholen waar je iets hebt voor als er conflicten zijn, waarbij ook kinderen met elkaar praten. Dat zijn een soort mediationachtige dingen of een soort jeugdrechtbanken. Daar groeien kinderen van, als je ze zelf agency geeft.

Ik dacht ook nog, als je het dan hebt over hoe je gaat versterken, over hoe je het erover hebt en over hoe je scholen erbij betreft: je zou deelvragen kunnen bedenken. Je zou kinderen ook haast budget moeten geven, zodat ze echt meegaan in: hoe werkt het in die democratie, hoe kunnen we het samen doen en wat zit er in het heel persoonlijke en hoe lossen we dat op? En als we dan dat bankje of iets anders willen, hoe doen we dat? Dan ga je versterken. Dat is ook wat jongeren het liefste willen. Ze zijn niet alleen zielig. Ze zijn niet alleen een slachtoffer. Je moet oog hebben voor die slachtoffers, maar als je het de jongeren daar vraagt, willen ze eigenlijk gewoon top worden. Ze willen eerste worden in hoe je met energie omgaat en hoe je duurzaam wordt.

De **voorzitter**:

Helder. Ik heb nog één vraag. Op 22 juli is er door allerlei betrokken partijen een sociaal handvest ontwikkeld over hoe de toekomstige aanpak eruit zou moeten zien qua principes en uitgangspunten. Bent u daarbij betrokken geweest?

Mevrouw **Kalverboer**:

Nee, daar ben ik niet bij betrokken geweest.

De **voorzitter**:

Kent u het?

Mevrouw **Kalverboer**:

Nee, ik ken het zo niet. Volgens mij zijn kinderen en jongeren er ook niet bij betrokken geweest. Mijn beleidsadviseur is naar de Suikerunie geweest. Er zou een dag zijn waar kinderen en jongeren zouden komen. Er is geen enkele jongere geweest. Er is vervolgens wel met professionals gesproken. Daarmee denk ik dat kinderen en jongeren zelf niet betrokken zijn geweest en ook niet betrokken hebben willen zijn bij dit handvest. Ik denk ook eigenlijk dat ze een beetje aardbevingsmoe zijn.

De **voorzitter**:

Helder. Mevrouw Kathmann nog.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

We hebben als commissie kinderen gesproken die nachtmerries hebben, omdat ze nog steeds niet weten of hun huis veilig is. Die zeggen: dan droom ik dat ons huis instort en dat mijn moeder dood is. We hebben kinderen gesproken van 11 jaar oud die zeven keer verhuisd zijn. Een kind daarnaast verzucht dan: wij weten nog steeds niet wanneer we moeten verhuizen. We hebben kinderen gesproken van boeren, van andere ondernemers, die zeggen: mijn ouders zijn in hun spaarzame vrije tijd alleen maar bezig met mailen en bellen omdat ze de hele dag van het kastje naar de muur worden gestuurd. Er zijn kinderen met ouders die gewoon heel boos rondlopen omdat ze eigenlijk al zes jaar in de wacht staan. We hebben hier ook gehoord dat "wachten" dan nogal een werkwoord is in het aardbevingsgebied in Groningen. U sprak net al over het woord "vertrouwen". Wat doet dit nou met hun vertrouwen in de overheid?

Mevrouw **Kalverboer**:

Er ontstaat een intens wantrouwen. Kinderen hebben het over "Den Haag", over "Den Haag snapt het niet". Ze hebben het niet alleen over Den Haag. De jongvolwassenen die ik sprak, zeiden: als ik in Groningen, Amsterdam of Rotterdam zeg dat ik uit het aardbevingsgebied kom, dan worden er grapjes over gemaakt en doen jongeren lacherig. Een van de jongeren zei: de enige die het wel begrepen, zijn de jongeren in Limburg. Hoe komt dat? Die hebben zelf een geschiedenis van mijnbouwschade en die hebben voor een deel te maken gehad met de overstromingen afgelopen jaar. Ik heb zelf het idee -- dat zie ik ook in deze commissie -- dat inmiddels heel goed doordringt bij de mensen die zich erin verdiepen hoe het voor kinderen is, maar dat het bij de mensen die er iets verder vanaf zitten -- daar begon ik al mee -- niet doordringt.

En wat doet dat met kinderen? Kijk, dat wantrouwen in de overheid is heel groot. Als je dat wil omdraaien, moet je kinderen dus krachtiger maken. Dan moet je ze instrumenten geven. Dan moet je dus als zij iets bedenken, als je dat hele potentieel aanspreekt, dat ook gaan doen. Ik denk echt dat dat te keren is. Ik zie wel juist bij jongeren, ook op andere vraagstukken waarop ik met ze te maken heb, dat ze als ze maar even merken dat volwassenen ze wel serieus nemen en er wel wat mee doen, dat ook weer vertrouwen geeft. Dat ten aanzien van de overheid.

Wat zo belangrijk is, als je het hebt over die hele sociale ontwikkeling van kinderen, is dat hun ouders uit die situatie van hulpeloosheid raken. Het is optimale onveiligheid als degenen die jou zou moeten beschermen zelf wanhopig zijn. Dat heeft zo'n impact op hoe je leven verder verloopt, op hoe je met vriendschappen omgaat, op hoe je vertrouwt op andere mensen, op hoe je misschien relaties aangaat, op hoe je wel of niet je zeker gaat voelen. Dat moet echt acuut stoppen. Daarin is het essentieel dat mensen duidelijkheid krijgen en dat je vooropstelt: kijk naar de belangen van kinderen, kijk naar de belangen van ouders. Als je nou al die andere dingen even zou vergeten, wat is nu het beste voor die ouders en wat is het beste voor kinderen? Als je daarnaar gaat handelen en het ook werkelijk gaat doen, zal het misschien soms financieel anders lopen dan je gehoopt had en dan doe je misschien dingen waarvan je met de wetenschap van nu zegt "ja, maar dat is niet nodig". Maar kom na, kom je afspraken na. Dat is de enige manier om vertrouwen te herstellen.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

U schreef ooit zelf de mooie woorden: er zit een gepantserd plafond tussen noodkreten van ons Groningers en waar deze bij de overheid terechtkomen. Kijkt u daar nog steeds zo tegen aan?

Mevrouw **Kalverboer**:

Ja. Ik spreek nu even los van alles. Om hier vandaag bij de enquêtecommissie te komen, ben ik gisteren naar Amsterdam gegaan. Ik was in Groningen. Het verhoor zou om 13.30 uur zijn, maar ik kan er niet op vertrouwen dat als ik met de trein van Groningen naar Den Haag ga, ik op tijd aankom. Er is een paar maanden geleden bij Dronten een elektriciteitsdinges geweest. Op 15 december is het opgelost. Dát is wat Groningers ervaren: je woont daar ergens ver weg. Het heeft niet de aandacht, niet de prioriteit. Er zit iets tussen, waardoor als je aangeeft dat je merkt dat je niet serieus wordt genomen, je meteen denkt dat het grote

risico is dat je wordt weggezet als een hysterische vrouw, of een hysterische man of iemand die de dingen niet helemaal niet goed ziet. Dat is er diep ingeslepen. Dat zullen meer gemeentes, meer plekken aan de randen van Nederland waarschijnlijk zo ervaren. Juist daarom is het zo belangrijk dat er gebeurt wat is afgesproken. Ik ken verhalen van kinderen als: ik zou naar een wisselwoning en mijn schoolspulletjes zijn ingepakt en nu staan ze al zeven maanden ergens waar ik er niet bij kan. Dat is fnuikend.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

Het allereerste verhoor van deze commissie startte voor de zomer, met de geschiedenis van een Gronings jongetje, Herman de Muinck, die in 1959 vol verwondering de gasvondst bij Slochteren bekeek. Hij ontdekte later echter de schaduwkanten van de gaswinning. Eigenlijk eindigen we natuurlijk vandaag met de kinderen en de jongeren in Groningen van nu en hun toekomst.

Mevrouw **Kalverboer**:

Ja.

Mevrouw **Kathmann** (PvdA):

Wat is uw wens voor de kinderen en jongeren in Groningen?

Mevrouw **Kalverboer**:

Nou, dat ze de gelegenheid krijgen om al die kracht, al die creativiteit en al die energie die er is, te kunnen inzetten. Kinderen zeggen zelf tegen mij: "Ik wil hier graag blijven wonen. Het is mijn plek. Ik wil dat het mooi is." Ze maken zich zorgen over dat er lelijke gebouwen komen en dat mensen er misschien niet meer willen wonen. Kinderen willen perspectief. Ze vinden het ook heel belangrijk dat hun opa's en oma's, hun omgeving, er gelukkig zijn. Ze willen ook gezien worden als kinderen met potentieel, want dat hebben ze. Ik gun ze dat ze van die achterstandssituatie waar ze nu in zitten, ook werkelijk voorloper kunnen gaan worden en dat ze daarbij betrokken worden, dat we niet alleen maar met kinderen praten en hun verhalen ophalen, maar dat we ze laten meedoen in het mooier maken van hun leven. Ik weet zeker dat als je dat doet -- dat kan je met scholen, dat kan je met maatschappelijke organisaties -- er iets heel moois kan gaan komen. Dat gun ik kinderen en jongeren in Groningen. Ook in de rest van Nederland hoor, laat dat helder zijn. Dat gun ik deze kinderen enorm. En ik gun ze ook -- dan kom ik toch weer bij die ouders -- zo ontzettend dat hun ouders ook weer gewoon ouders kunnen zijn. Sowieso als je kinderen in het algemeen in

Nederland vraagt wat het allerbelangrijkste is in hun leven, zeggen ze "thuis" en "goede familieverbanden" en dergelijke. Dat hebben deze kinderen ontzettend gemist en ik zou ze gunnen dat dat weer ontstaat.

De **voorzitter**:

Dank u wel. We zijn uitgevraagd als commissie.

Mevrouw **Kalverboer**:

Dank u wel.

De **voorzitter**:

Ik dank u hartelijk. Ik verzoek de griffier om u naar buiten te geleiden.

Ik heb namens de commissie alle getuigen, en dat waren er 69, bedankt voor hun medewerking aan ons onderzoek. Ik wil op dit moment ook iedereen bedanken die de tijd, de moeite en de energie heeft opgebracht om delen van onze verhoren of misschien wel al onze verhoren te volgen. Dat geldt zeker voor de gedupeerden uit Groningen, want we weten, zoals net ook ruim aan de orde is geweest, dat dit ook weer een enorme impact kan hebben, veel teweeg kan brengen.

Ik zou ook heel graag dank willen zeggen aan de leden van de media die dag in, dag uit ons werk hebben gevolgd en daar verslag van hebben gedaan om al de mensen te bereiken die niet in staat waren om de verhoren zelf te volgen.

Ik wil ook heel graag dank zeggen aan onze staf en de ondersteuning vanuit de Tweede Kamer, die op echt voortreffelijke wijze mogelijk hebben gemaakt dat wij alle geplande verhoren op tijd hebben kunnen laten beginnen. Soms misschien iets later dan was aangekondigd, maar ze hebben zich allemaal wel afgespeeld in de zeven weken die we hadden gepland. Daarmee lopen we als commissie nog steeds op onze tijdsplanning.

Onze ambitie is om nu te gaan werken -- na het weekend, niet in het weekend -- aan het verwerken van alles wat we hebben gehoord, alles wat we hebben bestudeerd, om op te schrijven wat onze bevindingen zijn, de reconstructie, om goed na te denken over wat de belangrijkste conclusies zijn en welke oordelen we gaan vellen, maar ook welke aanbevelingen we voor de toekomst gaan doen. We hopen dat rapport in het vroege voorjaar van 2023 te kunnen presenteren.

Daarmee sluit ik dit verhoor en ook de reeks van verhoren van de enquêtecommissie.

Sluiting 16.11 uur.